

ŁUKASZ ŁUCZAJ

Wydział Humanistyczny

Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

PROBLEMY TAKSONOMICZNE W POLSKICH BADANIACH ETNOBOTANICZNYCH

Wstęp

Taksonomie ludowe, czyli sposób, w jaki tradycyjne społeczności klasyfikują otaczający świat, od wielu lat są ważnym tematem badań antropologicznych. Zagadnieniem tym szczególnie intensywnie zajmuje się antropologia kognitywna (Berlin 1992; Buchowski, red., 1993). W polskiej literaturze etnologicznej brakuje krytycznej pracy, która byłaby poświęcona całości zagadnienia krajowych taksonomii ludowych roślin, pomijając monografie na temat nazw drzew (Wajda-Adamczykowa 1989), nazewnictwa grzybów, dawniej także zaliczanych do roślin (Bartnicka-Dąbkowska 1964), czy zestawienia ludowych nazw roślin (np. Penkala-Gawęcka 1995; Moraczewski i in. 2008). Brak też szczegółowego słownika nazw ludowych roślin, porównywalnego z ostatnio wydanym ukraińskim słownikiem nazw roślin Kobiwa (Kobiv 2004), czy z wcześniejszymi słownikami nazw roślin Niemiec (Marzell 1943-1979) i Rumunii (Borza 1968). Podczas kwerendy literaturowej, dotyczącej używania dzikich roślin jako pożywienia przez lud polski, natrafiłem także na pewne błędy i nieścisłości w prezentowaniu nazw roślin i odnoszeniu poszczególnych nazw ludowych do konkretnych taksonów botanicznych, co było inspiracją do napisania tego tekstu.

Celem artykułu jest porównanie polskich ludowych taksonomii roślin naczyniowych, zarysowanych na podstawie różnych prac etnobotanicznych z dziedziny etnomedycyny i gospodarki przyswajającej, z istniejącą taksonomią naukową. Ważną częścią tej pracy są przykłady błędów, okazjonalnie popełnianych przez etnografów. Katalog może być bardzo przydatny dla etnologów prowadzących badania etnobotaniczne w Polsce oraz innych krajach strefy umiarkowanej, gdyż omawiane w artykule taksony, przysparzające trudności badaczom, są często rozprzeszczerzone w całej tej strefie.

Wśród etnobotaników zachodnich popularnie używanych jest kilka podręczników (np. Martin 1995; Alexiades, red., 1996; Cunningham 2001), stanowią-

cych pewnego rodzaju kanon dla studentów etnobotaniki. Nie zostały one jeszcze przetłumaczone na język polski i są słabo u nas znane w oryginale. W małym stopniu poruszają też zagadnienia etnobotaniki Europy. Dlatego tematyka odpowiedniego podejścia do zapisywania informacji etnograficznych dotyczących roślin, pomimo niezwykle chlubnej tradycji Polskiego Atlasu Etnograficznego, unikatowej na skalę światową, jest u nas słabo spopularyzowana. Dotyczy to szczególnie sposobów dokumentacji okazów zielnikowych, prowadzenia wywiadów w terenie i konfrontacji zebranych danych z aktualną literaturą z dziedziny taksonomii roślin.

Taksonomia ludowa a taksonomia naukowa

Wiadomo, iż każda społeczność ma swój własny system nazewnictwa i klasyfikacji świata roślinnego. Najczęściej nazwy ludowe pokrywają się z jednostkami klasyfikacji oficjalnej taksonomii naukowej na którymś z jej poziomów. Grupy organizmów wykorzystywane rzadko, o małym znaczeniu lub mało zróżnicowane morfologicznie, często określane są jedną nazwą, zawierającą w sobie całe rodziny, rzędy lub nawet wyższe jednostki z klasyfikacji naukowej; przykładem niech tu będą takie terminy jak paproć czy mech (Berlin 1992).

Zwykle taksonomia ludowa poprzestaje na nazwach rodzajów, poszczególne gatunki w obrębie rodzaju nie są natomiast rozróżniane, na przykład w przypadku takich rodzajów jak lipa¹, dąb², dziurawiec, dziewanna, przywrotnik, głóg, róża, macierzanka. Jeśli nazwa ta obejmuje wiele trudnych do odróżnienia gatunków, jak w przypadku rodzajów jeżyna czy przywrotnik, to oznaczenie ich etykietą „sp.” (gatunek nie oznaczony) jest absolutnie dopuszczalne, jednak w przypadku takich rodzajów jak lipa, dąb i macierzanka, nazwy naukowe powinny być wymieniane, gdyż zazwyczaj wiadomo, że chodzi o jeden lub dwa gatunki. Dla przykładu: w naszym kraju występują dziko jedynie dwa gatunki lipy — lipa drobnolistna *Tilia cordata* (w całym kraju) i lipa szerokolistna *Tilia platyphyllos* (głównie na południu). Zamiast pisać „*Tilia* sp.” można zawsze napisać „głównie *Tilia cordata*” albo „*Tilia cordata* i *T. platyphyllos*”. Taka informacja może być przecież ważna dla zagranicznego czytelnika, który nie zna geografii roślin.

¹ Nie musi to być jednak regułą: autochtoniczny mieszkaniec Rzepnika (ok. Krosna) podał, że tradycyjnie zbiera się na herbatę jedynie kwiat lip „o drobnych liściach” (*T. cordata*), gdyż mają lepszy aromat. O podobnym rozróżnieniu na Słowacji poinformował mnie dr Ivan Jarolímeck ze Słowackiej Akademii Nauk w Bratysławie (Botanický ústav SAV). Według jego informacji, w miejscowościach Popradno i Marikova (Javorniky, pn-zach. Słowacja) lipa drobnolistna nazywana jest *lipovec*, a szerokolistna *lipa*. Mieszkańcy na herbatę zbierają jedynie *lipovec*, uważając *lipę* za szkodliwą dla zdrowia.

² Natomiast w Rumunii, gdzie występuje więcej gatunków dębów, poszczególne gatunki mają swoje odrębne jednowyrazowe nazwy: dąb burgundzki (*Quercus cerris*) — *cer*, d. węgierski (*Q. frainetto*) — *giriñtă*, d. bezszypułkowy (*Q. petraea*) — *gorun*, d. omszony (*Q. pubescens*) — *tufan* i d. szypułkowy — *stejar* (Butura 1979).

Podobnie w przypadku dębów. Mamy ich tylko trzy rodzime gatunki, z tego dąb omszony *Quercus pubescens* występuje tylko w Barwinku nad Odrą, więc podobnie jak w przypadku lipy mamy właściwie do czynienia z dwoma gatunkami: dębem szypułkowym *Quercus robur* (wszędzie pospolity) i dębem bezszypułkowym *Q. petraea* (głównie na niżu, na suchszych i lżejszych glebach). Podając informacje etnobotaniczne, warto odnotować, o który gatunek dębu chodzi, nawet jeśli rozróżnienie obu gatunków nie istnieje w taksonomii ludowej.

W przypadku rodzaju głóg (*Crataegus*), mamy w Polsce do czynienia z kilkoma gatunkami botanicznymi i ich mieszańcami, nie rozróżnianymi w taksonomiach ludowych. Pewną pułapką przy badaniach nad używaniem głogu jest to, że głogiem nazywa się czasem róże i te dwa tak różne z wyglądu rodzaje są często mylone przez ludność. A więc przy każdej wzmiance o głogach i różach warto zwrócić się o pokazanie rośliny lub przynajmniej rozstrzygnąć to za pomocą ilustracji.

Zdarza się, że taksonomia ludowa pokrywa się prawie idealnie z naukową, na przykład w wypadku porzeczek, przy czym pospolita nazwa *czarna porzeczka/smrodynia* odpowiada jednemu gatunkowi o tej samej nazwie botanicznej (*Ribes nigrum*), a *porzeczka czerwona* dwóm blisko spokrewnionym, trudnym do odróżnienia gatunkom — zachodnioeuropejskiej uprawnej *Ribes spicatum* i dzikiej, wschodnioeuropejskiej *R. rubrum*. Najczęściej jednak, kiedy lud wyróżniał odrębne nazwy dla poszczególnych gatunków z tego samego rodzaju, były to nazwy pojedyncze, a nie dwuczłonowe, jak w klasyfikacji linneuszowskiej. Tak więc borówka czernica *Vaccinium myrtillus* to na północy i w centrum Polski *jagoda (czarna jagoda)*, a na południu — *borówka*. Natomiast borówka brusznicowa *Vaccinium vitis-idaea* to na północy *borówka*, a na południu *brusznica*. Borówka bagienna *Vaccinium uliginosum* ma też zawsze odrębną nazwę — na przykład *pijanica* czy (*włochynia* (Gajek, red., 1981, mapa nr 310). Im większe jest znaczenie rośliny w kulturze materialnej i duchowej, tym taksonomia ludowa sięga do niższych szczebli taksonomii naukowej. Stąd wnioskować możemy, że odrębne nazwy na różne gatunki z rodzaju borówka świadczą o znaczeniu tego gatunku dla ludności. Oczywiście, klasyfikacje ludowe sięgają często niżej niż gatunek i odpowiadają takim jednostkom jak podgatunek, odmiana i kultywar. Szczególnie dobrze widoczne jest to przy kultywarach (wegetatywnie rozmnażanych formach) drzew owocowych, które mają swoje odrębne nazwy ludowe (np. dla jabłoni *papierówka*, *bukówka* itp.). Pospolite i powszechnie obecne w języku potocznym nazwy istnieją także dla takich taksonów jak *Salix xsepulchralis* ‘Chrysocoma’ (syn. *Salix alba* ‘Tristis’³), czyli *wierzba płacząca*, czy też ozdobna odmiana kaliny *Viburnum opulus* var. *sterile*, czyli popularny *buldenez* (od francuskiego *boule de neige*, „kula śniegu”).

³ Pojedynczych cudzysłówów (‘ ’) używa się w nomenklaturze botanicznej dla odróżnienia kultywarów (form rozmnażanych wegetatywnie).

Pod tą samą nazwą w sąsiednich wsiach czy regionach funkcjonować mogą różne rośliny. Polskie ludowe nazwy *bobownik*, *rzepik* czy *wołowe oko* (*wole oko* itp.) oznaczać mogą kilka gatunków roślin (tab. 1). O wieloznaczności nazwy *dziewięcśl* w różnych krajach słowiańskich pisał już Kazimierz Moszyński w dziele *Kultura ludowa Słowian*. Na Ukrainie, pod nazwami *dev'âsil*, *dev'âtisil*, *dev'âtysil'nik* i *dev'âtosil'nik*, kryje się w sumie kilkanaście gatunków (Kobiv 2004: 520-521)⁴.

Nazwy są różnorodne nawet w obrębie jednej społeczności. Według badań Kołodziejkiej-Degórskiej, w polskiej wsi Pojana Mikuli (rumuńska Bukowina) jedna nazwa może być przez różnych rozmówców używana na określenie kilku gatunków krzewów (Kołodziejka-Degórska 2008).

Zdarza się też, że grupa gatunków ważna z punktu widzenia miejscowej kultury posiada tylko jedną nazwę miejscową, gdyż rozróżnianie gatunków jest trudne i w praktyce możliwe tylko dla specjalistów. Tak na przykład jest w wypadku rodzimych gatunków dzikich róż, których kilkanaście gatunków miało przypuszczalnie podobne znaczenie gospodarcze. Najczęściej występującym gatunkiem dzikiej róży jest róża dzika (psia) *Rosa canina* i rzeczywiście jest ona pewnie najczęściej zbierana, choć szkoda, że zabrakło w Polsce badań etnobotanicznych nad używaniem róży jabłkowatej *Rosa villosa*, dzikiego gatunku o wyjątkowo dużych owocach, występującego na północy Polski (Zajac, Zajac, red., 2001). We wsi Masiewo (Puszcza Białowieska) ten rzadki gatunek występuje dosyć licznie na przychaciach, co może być reliktem jego uprawy i odróżniania go od innych dzikich róż⁵.

Jeszcze większych problemów nastęrcza klasyfikacja jeżyn. Według obecnego stanu wiedzy, w Polsce występuje około stu gatunków jeżyn (Zieliński 2004). Do botanicznego rodzaju *Rubus* należą zarówno jeżyny, jak i maliny, w tym malina zwyczajna *Rubus idaeus*, malina kamionka *R. saxatilis* i arktyczna malina moroszka *R. chamaemorus* o żółtych owocach, u nas występująca dziko na nielicznych stanowiskach na północy. Ludowy takson *jeżyna*, w różnych częściach południowej Polski także znany jako *ostrężyna*, *dziady*, *czernice*, *drapaki* i inne, odpowiada randze podrodzaju (*Rubus* L. subgenus *Rubus*). Podrodzaj ten można rozbić na dobrze wyróżniający się pospolity gatunek jeżyna popielica *Rubus caesius* (sekcja *Caesii*) oraz różnorodną grupę prawie stu podobnych do siebie

⁴ Nazwą *dev'âsil* określano oman wielki *Inula helenium*, oman szorstki *I. hirta*, oman wierzbolistny *I. salicina*, wrotycz *Tanacetum vulgare* i dziewannę pospolitą *Verbascum nigrum*; słowem *dev'âtisil*: dziewięcśl bezłodygowy *Carlina acaulis*, żmijowiec zwyczajny *Echium vulgare*, oman wielki *Inula helenium*, wrotycz pospolity *Tanacetum vulgare* i podbiał *Tussilago farfara*; słowem *dev'âtysil'nik*: przywrotnik pospolity *Alchemilla vulgaris*, traganek szerokolistny *Astragalus glycyphyllos*, trzy gatunki dziewięcślów (*C. acanthifolia*, *C. acaulis*, *C. vulgaris*) i oman wielki, a słowem *dev'âtosil'nik*: traganek szerokolistny *Astragalus glycyphyllos*, dziewięcśl bezłodygowy *Carlina acaulis*, dziurawiec zwyczajny *Hypericum perforatum*, oman łąkowy *Inula britannica* i wielki *I. helenium*, wilżynę bezbronną *Ononis arvensis*, szalwię łąkową *Salvia pratensis*, krwiściąg lekarski *Sanguisorba officinalis* i wrotycz pospolity *Tanacetum vulgare*.

⁵ Obserwacja własna z 1992 roku.

gatunków, dzielonych obecnie na dwie lub więcej sekcji, a dawniej przez Linneusza wrzuconych do wspólnego „worka” jako *Rubus fruticosus*. Ten dwuczłonowy podział polskich jeżyn, choć przestarzały, jest bardzo wygodny dla botaników, którzy sami mają kłopoty z rozróżnianiem gatunków jeżyn. Niestety, wrzucanie większości jeżyn do jednego „worka” pod nazwą *Rubus fruticosus* gubi silne zróżnicowanie ekologiczne tej grupy na rozróżniane na przykład przez Stace’a (1991: 402) bardziej cienioznośne, płożące jeżyny z sekcji *Glandulosus* i większe, bardziej światłolubne i wzniesione jeżyny z sekcji *Rubus*.

W analizowanych publikacjach i materiałach archiwalnych występuje niewiele przykładów podziałów wewnątrz taksonu *jeżyna* (Oklejewicz, Łuczaj 2008). Większość ludności Polski określa wszystkie jeżyny wspólną nazwą. Okazjonalnie odróżnia się jeżynę popielicę — charakterystyczną dzięki kwaśnym owocom z niebieskim nalotem (zanotowano ludowe nazwy *popieliny* — Krakowskie, *siwany* — okolice Nowej Sarzyny oraz *wężówki* — okolice Pleszewa)⁶. Zanotowano także kilka przypadków podziału jeżyn na dwa lokalne taksony ludowe, ale są one bardzo słabo rozpoznane i nie ma pewności, do których taksonów naukowych się odnoszą.

Jak zatem w pracach etnobotanicznych opisywać jeżyny? Odniesienie do rodzaju (*Rubus* sp.) jest zbyt szerokie, gdyż obejmuje on też maliny. Odniesienie do podrodzaju (*Rubus* subgenus *Rubus*) wydaje się najwłaściwsze, pod warunkiem, że w lokalnej społeczności jeżyna popielica jest traktowana na równi z innymi jeżynami. Często używanym terminem na określenie jeżyn innych niż popielica jest tak zwany gatunek zbiorowy *Rubus fruticosus* agg., co nie jest poprawne z punktu widzenia współczesnej nomenklatury botanicznej, a poprawniejsze wydaje się użycie terminu *Rubus* subgenus *Rubus* sp. pl., *Rubus* subgenus *Rubus* spp. lub *Rubus* subgenus *Rubus* sp. div. dla zaznaczenia, że używanych jest wiele gatunków z tego podrodzaju. O tym, które gatunki są najczęściej używane, można wnioskować z liczby stanowisk poszczególnych gatunków jeżyn, zakładając, że zbierane są one równie chętnie. Gdy przyjrzymy się mapom rozmieszczenia jeżyn w Polsce (np. Zieliński 2004; Zając, Zając, red., 2001), widzimy, że większość z prawie setki gatunków to gatunki rzadkie, ograniczone występowaniem do niektórych obszarów Polski zachodniej i południowej. Szerzej i liczniej rozprzestrzenione jest jedynie pięć gatunków: omawiana wcześniej jeżyna popielica (*Rubus caesius*), pospolita w całym kraju, nawet na terenach zurbanizowanych, jeżyna wzniesiona (*Rubus nessensis*, synonim *R. suberectus*) (występuje w całej Polsce, dojrzewa najwcześniej z wszystkich gatunków, ma owoce czerwono-czarne), dwa duże gatunki o smacznych owocach: jeżyna fałdowana *Rubus plicatus* (występuje w całym kraju, z wyjątkiem pn.-wsch. Polski) i jeżyna bruzdowana

⁶ Na odróżnianie jeżyny popielicy w Brennej (okol. Cieszyna) zwraca uwagę Piekło (1971). Nie podaje jednak jej odrębnej nazwy, chociaż we wsi tej mieszkańcy uważali jeżynę o sinych owocach za najmniej wartościową i niechętnie ją zbierali. Mamy tu więc do czynienia z „taksonem ukrytym” (ang. *covert taxon*, Berlin 1992: 177), który nie ma odrębnej nazwy, ale jest odróżniany.

Rubus sulcatus Vest (występuje na południu Polski) oraz leśna, płożąca jeżyna gruczołowata *Rubus hirtus*, która tworzy podszyt w lasach karpackich i występuje tam w wielkiej obfitości. Jeśli chodzi o wartości smakowe, które mogły mieć duże znaczenie przy wyborze stanowisk do zbierania owoców, największą wartość mają duże i słodkie owoce dużych gatunków rosnących na miedzach i skrajach lasów (np. *Rubus plicatus* i *R. sulcatus*), mniejszą — bardziej kwaskowatej jeżyny gruczołowatej (*R. hirtus*) oraz wielkoowocowej, ale mającej posmak mydła jeżyny wzniesionej (*R. nessensis*), a najmniejszą — jeżyny popielicy (*R. caesius*).

Omyłki polegające na pomieszaniu nazw ludowych i naukowych

Ciekawym zagadnieniem są błędy w nazwach roślin, powstałe często na skutek nieuważnego przepisywania nazw z kluczy botanicznych. W polskiej literaturze etnobotanicznej jako łaćnińską nazwę lebiody, czyli komosy białej, dawniej pospolitej rośliny pokarmowej, dwukrotnie podano *Origanum vulgare* L. (Sulisz 1906: 61; Bohdanowicz 1996: 10, 11, 70), a więc nazwę lebiodka pospolitej, należącej do zupełnie innej rodziny i używanej u nas głównie jako roślina lecznicza. Zapewne etnografów zmylił fakt, że w kluczach nie ma nazwy lebioda, gdyż jest to nazwa ludowa, i jedyną przypominającą nazwę lebioda jest nazwa lebiodka.

Inną pułapką dla etnografów jest termin *mlecz*. W powszechnej świadomości mieszkańców Polski (dawniej i obecnie) jest on używany na określenie mniszka *Taraxacum* oraz innych pokrewnych roślin o żółtych kwiatostanach, owocostanach w formie „dmuchawców” i mlecznym soku w łądydze, na przykład brodawnika *Leontodon* czy prosienicznika *Hypochoeris*. Tymczasem w polskiej nomenklaturze botanicznej mlecz to rodzaj *Sonchus*, pokrewne do mniszka chwasty pól uprawnych, o małych kwiatkach i wyższych, lekko kłujących łądygach. Nasuwa się zatem pytanie: czy wzmianki o używaniu mlecza *Sonchus* (np. Kopacz 1976: 203; Doliński 1982) odnoszą się naprawdę do *Sonchus* czy do rodzaju *Taraxacum*? Kilka zachowanych arkuszy zielnikowych, stanowiących części kwestionariusza nr 2 Polskiego Atlasu Etnograficznego z roku 1948, z roślinami z rodzaju mniszek — ale o zapisanej na nich nazwie ludowej *mlecz* — tylko potwierdza tezę, że wzmianki o *mleczu* w literaturze to najprawdopodobniej odniesienia do mniszka. Pisząc o rodzaju mniszek, warto nadmienić, że jest to trudny do oznaczenia rodzaj, składa się on z dziesiątków morfologicznie prawie identycznych gatunków i rojów mieszańcowych, więc nazywanie każdego napotkanego mniszka mniszkiem lekarskim *Taraxacum officinale* jest botanicznie nieuprawnione. Lepiej podać tylko sekcję, albo napisać *Taraxacum* sp.

Jeszcze inną pułapką jest rodzaj macierzanka. Jedynie dwa gatunki z tego rodzaju są w Polsce pospolite: macierzanka zwyczajna *Thymus pulegioides* i macierzanka piaskowa *T. serpyllum*. Oprócz tego spotyka się jeszcze kilka rzadkich gatunków w górach i w pasie wyżyn. Lud przypuszczalnie nie rozróżniał

poszczególnych gatunków, a używano tego, który występował licznie w okolicy. Niestety, w kilku publikacjach macierzankę „ochrzczono” nazwą łacińską *T. serpyllum* (nazwa macierzanki piaskowej), i to w pracach o Karpatach, gdzie macierzanka piaskowa w ogóle nie występuje (np. Tylkowa 1989: 54). Warto też zaznaczyć, że macierzanka zwyczajna jest okazalsza, więc była atrakcyjniejszym obiektem zbieractwa tam, gdzie występują oba gatunki.

L. czy nie L.?

Pełna nazwa łacińska gatunku zawiera zawsze na końcu nazwisko autora opisu tego gatunku. Stosuje się też standardowe skróty nazwisk autorów, a najczęściej używanym jest „L.”, oznaczający Linneusza, ojca współczesnej taksonomii roślin, który nazwał wiele pospolitych roślin europejskich. Przyjmuje się, że w publikacjach można pominąć skrót nazwiska autora, jeśli trzymamy się nazewnictwa z jednej publikacji botanicznej i podamy odnośnik do niej. W warunkach Polski najczęściej używa się nazewnictwa według listy roślin naczyniowych Polski (Mirka i in., red., 2002) lub według *Flora Europaea* (Tutin i in. 1964-1980). W tym artykule nazwiska autorów nazw pominięto, a nazwy cytowane są za pracą pod redakcją Mirka i in. (2002)⁷. Jako że nazwy niektórych taksonów zmieniały się kilkakrotnie, można ewentualnie zamieścić najważniejsze synonimy (oznaczone skrótem „syn.”), szczególnie z powszechnie używanego dawniej klucza *Rośliny polskie* (Szafer, Kulczyński, Pawłowski 1953). Dla przykładu, perz zwyczajny w ostatnim półwieczu określany był w literaturze botanicznej i etnograficznej następującymi nazwami łacińskimi (cytuję je ze skrótami nazwisk autorów, począwszy od aktualnej, a kończąc na najstarszej, linneuszowskiej): *Elymus repens* L. (Gould), *Elytrigia repens* (L.) Nevsky, *Agropyron repens* (L.) P. Beauv., *Triticum repens* L.⁸.

Jeśli rośliny nie oznaczyliśmy do poziomu gatunku⁹, a jedynie do rodzaju, ale mamy na myśli przypuszczalnie tylko jeden gatunek, używamy skrótu „sp.” pisanego pismem normalnym, po nazwie łacińskiej pisanej kursywą (np. *Quercus* sp.), jeśli jednak gatunków jest na pewno więcej, używamy skrótu „spp.”, „sp. div.” lub „sp. pl.”¹⁰.

⁷ Różnice między tymi dwoma źródłami nie są duże, choć różni się w nich np. nazewnictwo drzew z rodziny różowatych. We *Flora Europaea* do rodzaju śliwa *Prunus* zaliczono także czereśnie, wiśnie, czeremchy, brzoskwinie i morele. Natomiast lista Mirka zawiera ujęcie rozdrobnione (bliższe klasyfikacji ludowej), gdzie rodzaj śliwa rozbito na rodzaj *Prunus* — śliwa, *Cerasus* — czereśnia i wiśnia, *Padus* — czeremcha, *Armeniaca* — morela i *Persica* — brzoskwinia.

⁸ Warto też wiedzieć, że nazewnictwo roślin według *Flora Europaea* można weryfikować przez Internet na stronie Royal Botanic Garden Edinburgh (<http://rbg-web2.rbge.org.uk/FE/fe.html>).

⁹ Biologiczna systematyka (taksonomia) naukowa jest hierarchiczna. Gatunki pogrupowane są w rodzaje, rodzaje w rodziny, a rodziny w rzędy itd. Nazwa rodzaju jest jednowyrazowa (np. lipa = *Tilia*), a nazwa gatunku składa się z nazwy rodzajowej i gatunkowej (np. lipa drobnolistna = *Tilia cordata*).

¹⁰ Niestety nie ma wśród biologów konsensusu, który z tych skrótów powinien być preferowany.

Znaczenie dokumentacji zielnikowej

Zbiór dokumentacyjnych materiałów zielnikowych (ang. *voucher specimens*), jest dziś standardem w etnobotanice, szczególnie w miejscach słabo botanicznie rozpoznanych, na przykład w tropikach (co jest często trudne, biorąc pod uwagę wielkość liści i kwiatów roślin tropikalnych). Istnienie takich okazów pozwala na późniejszą weryfikację błędnych oznaczeń. Błędne oznaczenia zdarzają się i w zbiorach zielnikowych w kraju tak dobrze botanicznie spenetrowanym jak Polska, o czym miałem się przekonać, weryfikując oznaczenia okazów zielnikowych Polskiego Atlasu Etnograficznego (Łuczaj 2008a). W Polsce przypadki zbioru materiałów zielnikowych do celów etnobotanicznych są nieliczne, a zebrane niekiedy przez etnografa rośliny, po weryfikacji przez botanika są najczęściej wyrzucane, gdy tymczasem powinny stanowić część archiwum etnograficznego. Jeden z najcenniejszych etnobotanicznych zielników znajduje się w posiadaniu Pracowni Polskiego Atlasu Etnograficznego Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie, gdzie przechowuje się kilkaset arkuszy zielnikowych zebranych w latach 1948-1950, w ramach badań Polskiego Atlasu Etnograficznego¹¹. Inny cenny zielnik etnobotaniczny przechowywany jest w Krakowie, w zielniku Instytutu Botaniki PAN. Jest to dokumentacja do pracy Seweryna Udzieli o roślinach święconych w dniu Matki Boskiej Zielnej (Köhler 1996). Nieliczne okazy zielnikowe są zachowane także w listach — odpowiedziach na ankietę Józefa Rostańskiego dotyczącą ludowego nazewnictwa roślin, z roku 1883 (Köhler 1993).

Konsensus pomiędzy informatorami

Wiedza ludowa jest zjawiskiem społecznym; jej część podzielają wszyscy członkowie społeczności, a część dostępna jest jedynie wybranym. Ponadto istnieje wiedza indywidualna. Dlatego we współczesnych badaniach etnobotanicznych bardzo często podaje się liczbę osób, które potwierdziły używanie każdej z roślin, spośród grupy kilkudziesięciu informatorów lub ankietowanych. Dane takie są pewnym wskaźnikiem kulturowego znaczenia danej rośliny. Przykłady takich lokalnych, dogłębnych studiów etnobotanicznych można znaleźć w pismach takich jak „Economic Botany”, „Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine” czy „Fitoterapia”. Trudności w interpretacji pojawiają się, kiedy ciekawe informacje o użytkowaniu rośliny pochodzą od pojedynczych respondentów. Z jednej strony, można je pominąć, aby nie mnożyć przypadkowych informacji. W przeglądzie dzikich roślin jadalnych Hiszpanii (Tardio, Pardo de Santayana, Morales 2006) pominięto na przykład

¹¹ Kwestionariusze Józefa Gajka nr 2 — dzikie rośliny zbierane na pożywienie (por. Łuczaj 2008a) i nr 4 — rośliny lecznicze.

doniesienia oparte na informacjach od mniej niż trzech informatorów. Z drugiej strony, informacje od pojedynczych starszych respondentów dotyczą reliktyw dawnej wiedzy i mogą zostać poddane analizie w zestawieniu z informacjami od pojedynczych respondentów z kilku innych, okolicznych miejscowości.

Rośliny zapomniane i pomijane

Zmniejszająca się liczba krajowych publikacji etnobotanicznych i silne przemiany kultury ludowej mogą zniechęcać młodych etnografów do zajmowania się problemami tradycyjnego użytkowania roślin w Polsce. Tymczasem, pomimo licznych prac na temat polskiej etnomedycyny i etnobotaniki (np. Paluch 1989; Libera, Paluch 1993; Tylkowa 1989; Szot-Radziszewska 2005; artykuły w tomach *Historii leków naturalnych* pod red. B. Kuźnickiej) i pomimo faktu, że Polska jest jednym z trzech jedynie krajów Europy, które doczekały się przeglądu tradycyjnie użytkowanych dzikich roślin jadalnych (Łuczaj i Szymański 2007; Łuczaj 2008a), wiele jest jeszcze do odkrycia z ginącej już tradycyjnej wiedzy botanicznej w naszym kraju. Wiele taksonów było po prostu pomijanych lub mylnie interpretowanych, z powodu niedoskonałej znajomości roślin przez samych badaczy. Poniżej podaję przykłady.

Słabo rozpoznane jest zbieractwo i hodowla mięty. Miętę w pracach etnograficznych oznaczano zwykle nazwą rodzajową *Mentha* sp. lub *Mentha piperita*, tymczasem badania etnobotaniczne wskazują, że zbierano też dawniej *M. arvensis* i *M. longifolia* (Paluch 1989; Janicka-Krzywda 2004; Łuczaj 2008a), być może też miętę wodną *M. aquatica* (Pirożnikow 2008). Przy chałupach uprawiano także różne gatunki, mieszańce i odmiany gatunków obcych mięty. Informatorka z Wólki Bratkowskiej (ur. 1930) opowiadała, że Zamieszkańcy z Wólki Bratkowskiej i Rzepnika (ludność rusińska z okolic Krosna) hodowali przy domach trzy odrębne formy mięty: jedną „do rosołu”, drugą „do pierogów” i trzecią „na lekarstwo”, a dodatkowo niektórzy używali także dzikiej mięty długolistnej *Mentha longifolia*¹².

Częstym zjawiskiem jest brak rozróżnienia między dwoma najpospolitszymi gatunkami macierzanki w Polsce (inne mają bardzo ograniczony zasięg): macierzanką piaskową *Thymus serpyllum* i macierzanką zwyczajną *Thymus pulegioides*. Chociaż wydaje się, że gatunki te były słabo odróżniane przez lud, to mają trochę inny aromat, co mogło pociągać za sobą różnice w użytkowaniu. Macierzanka zwyczajna jest ponadto większa, więc łatwiejsza do zbierania. Podobnie brak danych o użytkowaniu drugiego pospolitego gatunku dziurawca, dziurawca plamistego *Hypericum maculatum* (w polskich pracach etnobotanicznych dziurawiec jest zwykle oznaczony jako dziurawiec zwyczajny *Hypericum perfora-*

¹² Badania własne autora.

tum). Mało też wiemy, czy i jak używano dziewannę pospolitą *Verbascum nigrum* (gatunek bardzo pospolity, ale mniejszy i wyraźnie różniący się od zbieranych w celach leczniczych wielkich gatunków, takich jak dziewanna drobnokwiatowa *V. thapsus*, wielkokwiatowa *V. densiflorum* i kutnerowata *V. phlomoides*).

Wreszcie, słabo opracowanym tematem jest używanie „ostów” jako pożywienia głodowego. Termin *oset* w taksonomii ludowej obejmuje różne rośliny z rodziny złożonych *Asteraceae* o kłujących pędach, szczególnie z rodzajów *oset Carduus*, ostrożeń *Cirsium*, popłoch *Onopordon* czy nawet dziewięciśł *Carlina*. Jak wynika z badań terenowych do Polskiego Atlasu Etnograficznego, liści ostów używano na Podhalu i w Beskidach do przyrządzania głodowych polewek (Bohdanowicz 1996). Bohdanowicz (1996: 10, 11) podał nawet nazwę *Carduus* przy oście, co było zbyt pochopne, gdyż informatorzy mogli nazywać ostami różne rośliny. Najczęściej są tak nazywane ostrożeń, a zwłaszcza uciążliwy chwast ostrożeń polny *Cirsium arvense*. Ostrożeń polny był rzadko używany jako pożywienie głodowe (Łuczaj 2008a, 2008c), dużo częściej zaś ostrożeń łąkowy *Cirsium rivulare* i ostrożeń warzywny *Cirsium oleraceum* (Jostowa 1954: 723; Łuczaj 2008a, 2008b, 2008c). Oba wspomniane gatunki to pospolite rośliny łąkowe, o dużych i miękkich, niekłujących liściach. Czy używano innych gatunków z rodzaju *Cirsium* i *Carduus*, nie wiadomo. Miękkolistny ostrożeń łąkowy był często odróżniany od innych ostów i nazywany *szczerbak*, *szczerbacz*, *scyrbok* itp. W XIX wieku był powszechnie używany na przednówku w znacznej części Karpat (Łuczaj 2008b). Zaznaczyć przy tym należy, że nazwa *szczerbak* była też używana na określenie cykorii podróżnik *Cichorium intybus*.

Gatunkiem, o którym jest zadziwiająco mało informacji etnobotanicznych, jest czyściec błotny *Stachys palustris*. Kłącza tej rośliny były, w świetle ankiety Rostafińskiego, jeszcze w XIX wieku powszechnie zbierane jako pożywienie głodowe (używano ich w sposób podobny do perzu). W zbiorach Polskiego Atlasu Etnograficznego zachowały się dwa egzemplarze zielnikowe tego gatunku pod ludową nazwą *dzika marchew* (Podhale) i *kuczmyrka* (Pogórze Dynowskie). Jak łatwo można by się zasugerować nazwą „dzika marchew” bez okazji zielnikowego, sięgnąć po klucz botaniczny i podpisać łacińską nazwą marchwi *Daucus carota*! W dużej części Karpat czyściec błotny był znany pod nazwą *kucmerka*, *kuczmyrka*, *kuśmyrka* itp. Tym samym słowem nazwano wcześniej marka kucmerkę (*Sium sisarum*), warzywo uprawiane w Polsce w średniowieczu, a potem zapomniane, które także ma słodkie zgrubiałe organy podziemne, podobne do czyścica. To podwójne znaczenie słowa *kucmerka* odkrył profesor Józef Rostafiński (1885, 1888), gdy pytając w swojej ankiecie o marka kucmerkę, dostał kilka informacji o jedzeniu czyścica błotnego, popartych żywymi jego okazami. Niestety, publikacje Rostafińskiego na ten temat nie zostały nigdy przyswojone przez ludoznawców i pozostały bez echa.

Trochę pomijane i zapomniane przez polskich etnobotaników są paprotka zwyczajna *Polypodium vulgare*, której słodkie kłącza pospolicie jadły dawniej

dzieci i pasterze, oraz bluszcz kurdybanek *Glechoma hederacea*, znany jako *kurdybanek*, *kondratek* lub *kudron*, który w wielu częściach Polski był jeszcze w XX wieku używany jako przyprawa do zup¹³.

Pomijanymi przez etnografów roślinami były też czereśnia ptasia i porzeczki — dzikie rośliny, których owoce były dawniej powszechnie zbierane, szczególnie przez dzieci. W przeciwieństwie do borówek, brusznic, malin, poziomek czy jarzębiny, nie znalazły się w kwestionariuszu Polskiego Atlasu Etnograficznego nr 6 z roku 1964, co na pewno zaniżyło ich obecność w odpowiedziach. Dzika czereśnia (*trześnia*, *cześnia*) była powszechnie jadała w Karpatach, a dzikie porzeczki (szczególnie czarne, tzw. *smrodyńie*, *smorodynie*) na niżej.

Bardzo często etnografowie zakładali, że za nazwą ludową krył się najczęściej występujący przedstawiciel danego rodzaju, a więc jeśli lipa, to lipa drobnolistna, dąb to dąb szypułkowy, jeżyna to jeżyna popielica albo jeżyna fałdowana, skrzyp to skrzyp polny, szczawik to szczawik zajęczy, dziurawiec — dziurawiec zwyczajny, poziomka — poziomka zwyczajna itd. Takie podejście jest uzasadnione, jeśli inne gatunki z danego rodzaju są niezwykle rzadkie, natomiast jeżeli te inne są jedynie trochę rzadsze od gatunku najpospolitszego, ale też rozpowszechnione, postępowanie takie nie jest uprawnione. Upraszcza całe bogactwo polskiej flory i jej wykorzystania w kulturze ludowej. Bardzo prawdopodobne jest, że zbierano lub zbiera się (jedne jako pokarmowe, inne jako lecznicze) takie gatunki, jak poziomka twardawa *Fragaria viridis*, szczawik żółty *Oxalis stricta*, skrzyp olbrzymi *Equisetum telmateia* i inne gatunki skrzypu, dziewanna pospolita *Verbascum nigrum*, dziurawiec plamisty *Hypericum maculatum*. Jednak na temat tych gatunków brakuje informacji etnograficznych, z powodu wyżej wymienionych uproszczeń.

Słabo rozpoznane jest też nazewnictwo roślin, które nie były ważne jako pożywienie czy wykorzystywane w magii, lecznictwie albo rękodzielnictwie. Wiele roślin miało po prostu swoje nazwy, często bardzo barwne, które już zaginęły. Niemniej, dobrym przykładem, jak wiele jeszcze nieznanych dotąd ludowych nazw roślin można odnaleźć w XXI wieku, są badania Ewy Pirożnikow (2008) we wschodniej części Podlasia.

Jak poprawić jakość badań etnobotanicznych?

Jak więc poprawić jakość badań etnobotanicznych? Należy starać się dokumentować badania zbiorami zielnikowymi albo zdjęciami cyfrowymi całych roślin i najważniejszych ich fragmentów (kwiaty, owoce, liście), umożliwiającymi ich identyfikację. Należy zawsze odnotowywać charakter informacji (liczba in-

¹³ Rozproszonym danym o użytkowaniu paprotki, bluszczu, czyścica błotnego i ostrożeńca łąkowego autor tego artykułu poświęcił osobną publikację (Łuczaj 2008b).

formatorów). Wywiady etnograficzne najlepiej przeprowadzać w sezonie wegetacyjnym, kiedy można wyjść z rozmówcą „w pole” i zobaczyć rośliny, których używa/używał, dzięki czemu mogą zostać udokumentowane. Alternatywnym, acz obarczonym wieloma wadami, rozwiązaniem jest pokazywanie arkuszy zielnikowych, zdjęć lub rycin, jednak nie wszyscy są w stanie rozpoznawać rośliny na obrazkach. Najlepszym źródłem polskim do pokazywania badanym jest książka *Świat roślin, skal i mineralów* (Červenka i in. 1988), która zawiera wierne ilustracje większości polskich roślin. Innym dobrym źródłem jest komputerowy atlas *Flora ojczyzna* autorstwa Ireneusza Moraczewskiego i współpracowników (2008), który dodatkowo zawiera też obszerną (choć niekompletną) bazę danych ludowych nazw roślin i nazw roślin z polskich kluczy botanicznych (w sumie około 17 tysięcy nazw), co może ułatwić weryfikację. Po sesji terenowej dobrze byłoby dać badanej osobie takie źródła obrazkowe do przewertowania, co może być bodźcem do przypomnienia dodatkowych informacji i do rozmowy o rzadszych gatunkach, których akurat nie było w terenie. Przy prowadzeniu wywiadów warto nie ograniczać się do ściśle określonego kwestionariusza, z pytaniami sugerującymi użycie konkretnych gatunków roślin, co było praktykowane w badaniach do Polskiego Atlasu Etnograficznego w latach 60. Pytania otwarte i możliwość tworzenia wolnych list użytkowanych roślin mogą pomóc w odkryciu nowych, mniej znanych roślin użytkowych. Nie należy sugerować się pospolitymi nazwami roślin, bo kryć się pod nimi mogą zupełnie inne gatunki; zawsze trzeba skonfrontować nazwę z okazem lub ilustracją. Przy badaniach nad użytkowaniem roślin warto też przyjrzeć się rozmieszczeniu oznaczonych przez nas gatunków przedstawionemu w *Atlasie rozmieszczenia roślin naczyniowych Polski* (Zajac, Zajac, red., 2001). Zdarza się, że informacja o występowaniu na danym terenie tylko jednego gatunku z rodzaju określanego pewną nazwą ludową pozwala na przypisanie użytkowania do tego jednego konkretnego gatunku.

Bardzo ciekawą inicjatywą są gniazdowe słowniki słów kluczowych do etnograficznej bazy danych, zawierające obszerną część dotyczącą ludowych nazw roślin (Penkala-Gawęcka 1995; Duszeńko-Król, Libera 2005). Stanowią one pomoc w interpretacji nazw ludowych i wypełniają pewną lukę. Z drugiej strony, mogą niestety zawężyć zainteresowanie etnografów do roślin wymienionych w tych publikacjach.

Ostatnio ukazała się też bardzo obszerna bibliografia etnobotaniczna Polski Klepackiego (2007), która może w przyszłości ułatwić pracę badaczom, pragnącym stworzyć słownik nazw polskich roślin. Autor tej pracy wymienia kilkaset prac etnograficznych z XIX i XX wieku, napisanych zarówno przez ludoznawców, jak i botaników.

Podsumowanie

Polska nauka wciąż potrzebuje obszerniejszego opracowania ludowych nazw roślin, na wzór słowników nazw roślin Ukrainy, Niemiec i Rumunii. Postuluję również, aby we współczesnych etnobotanicznych badaniach terenowych, a także zestawieniach i bazach danych stosowano bardzo krytyczne podejście do nazw ludowych roślin i ich interpretacji botanicznej, która w wypadku wątpliwości powinna być wsparta konsultacjami z doświadczonym florystą. Poważniejsze badania etnobotaniczne należy dokumentować arkuszami zielnikowymi bądź zdjęciami cyfrowymi okazów i informacją o liczbie informatorów, a ich interpretacja powinna być prowadzona przy użyciu zarówno źródeł etnograficznych, jak i szczegółowych kluczy botanicznych i atlasów rozmieszczenia roślin.

Tab. 1. Przykłady taksonów wymagających szczególnej uwagi w badaniach etnobotanicznych (z powodu wieloznacznych nazw lub słabego rozpoznania używanych gatunków botanicznych)

Nazwa ludowa	Taksony, którym można przypisać tę nazwę (zwykle zależnie od regionu)
barsznica/baśnica	zależnie od miejscowości może oznaczać różne gatunki: podagrycznik <i>Aegopodium podagraria</i> lub szczaw <i>Rumex</i> spp., może także barszcz zwyczajny <i>Heracleum sphondylium</i>
bobownik	według Moraczewskiego i Nowaka (2004) najbardziej wieloznaczna polska nazwa roślin, odnosząca się do przynajmniej 8 różnych roślin, np.: przetacznik bobowniczek <i>Veronica beccabunga</i> , przetacznik bobownik <i>V. anagallis-aquatica</i> , bobrek trójlistkowy <i>Menyanthes trifoliata</i>
borówka	borówka czernica <i>Vaccinium myrtillus</i> , borówka brusznica <i>Vaccinium vitis-idaea</i>
czernica	borówka czernica <i>Vaccinium myrtillus</i> , jeżyna <i>Rubus</i> subgenus <i>Rubus</i> spp.
dziewięciśl, dziewięciornik	dziewięciśl bezłodygowy <i>Carlina acaulis</i> (mylony z dziewięciślą pospolitym <i>C. vulgaris</i>), pamiętać należy, że istnieje też roślina dziewięciornik błotny <i>Parnassia palustris</i> , a pod podobnymi nazwami w innych krajach słowiańskich występują zupełnie różne rośliny, np. na Ukrainie słowem <i>dev'iasyl</i> , <i>dev'iatysyl</i> , <i>dev'iatysyl'nyk</i> , <i>dev'iatosyl'nyk</i> , określano w sumie kilkanaście gatunków (Kobiv 2004: 520-521), w jęz. czeskim <i>devěsil</i> (a w słowackim <i>deväťsil</i>) to lepiężnik (<i>Petasites</i>)
dzwonki/dzwonek	m.in. dziurawiec <i>Hypericum</i> spp., dzwonek <i>Campanula</i> spp.
głóg	głóg <i>Crataegus</i> spp., róża <i>Rosa</i> spp.

jagoda	borówka czernica <i>Vaccinium myrtillus</i> , czereśnia <i>Cerasus avium</i> , poziomka <i>Fragaria</i> spp.
korcipa	zwykle: czeremcha <i>Padus avium</i> , czasem: tarnina <i>Prunus spinosa</i>
łoboda i lebioda	nazwy używane przez lud na różne rośliny z rodzaju komosa <i>Chenopodium</i> i łoboda <i>Atriplex</i> . Zwykle używano komosy białej <i>Chenopodium album</i> , a nazwy <i>łoboda</i> i <i>lebioda</i> stosowano zamiennie, jednak nasza wiedza o używaniu innych gatunków z tej grupy jest nikła z powodu ubóstwa okazów zielnikowych; nazwa <i>lebioda</i> mylona jest też z lebiodką <i>Origanum vulgare</i> , która należy do innej rodziny (okazjonalnie lebiodkę też nazywano <i>lebioda</i>)
macierzanka	macierzanka zwyczajna <i>Thymus pulegioides</i> , macierzanka piaszkowa <i>Thymus sepryllum</i> , lebiodka pospolita <i>Origanum vulgare</i>
mięta	<i>Mentha</i> spp., zebrać okaz zielnikowy, oznaczanie trudne (liczne mieszańce); zwrócić uwagę, czy używano roślin hodowanych, czy gatunków dzikich
miodunka	naukowa i ludowa nazwa dla rodzaju <i>Pulmonaria</i> ; na Ukrainie nazwą <i>miodunka/medunka</i> powszechnie określano też jasnotę białą <i>Lamium album</i> . Nazwy urobione od słowa „miód” (miodunka, miodownik) mogą dotyczyć różnych nektarodajnych gatunków roślin, szczególnie z rodziny <i>Boraginaceae</i> i <i>Lamiaceae</i>
mlec, mlec itp.	najczęściej określa mniszka <i>Taraxacum</i> sp., ale także inne podobne rodzaje: brodawnik <i>Leontodon</i> , pępawa <i>Crepis</i> , prosienicznik <i>Hypochaeris</i> i mlec <i>Sonchus</i> oraz zawierający trujące mleczo rodzaj wilczomlec <i>Euphorbia</i>
oset	nazwa ludowa na określenie kilku rodzajów z rodziny złożonych, o kłujących pędach (<i>Cirsium</i> , <i>Carduus</i> , <i>Onopordon</i> , <i>Carlina</i>), w praktyce najczęściej dotyczy najpospolitszego rodzaju ostrożeń <i>Cirsium</i>
przestrach, perestrach	ludowa nazwa wielu różnych roślin używanych do leczenia „przestrachu”, każdą taką wzmiankę udokumentować okazem zielnikowym
rzepik	rzepik <i>Agrimonia</i> sp., odmiana rzepaku pod nazwą „rzepik” (<i>Brassica rapa</i> var. <i>sylvestris</i>), dziewięciśń <i>Carlina</i> sp.
skrzyp	<i>Equisetum</i> sp. koniecznie oznaczyć do gatunku, gdyż poszczególne gatunki różnią się trochę właściwościami leczniczymi i pokarmowymi
szczaw	koniecznie oznaczyć do gatunku, jeśli chodzi o kwaśny szczaw o liściach strzałkowatych sprawdzić, czy jest to <i>R. acetosa</i> , <i>R. acetosella</i> , czy rosnący na piaskach <i>R. thyrsiflorus</i> . Jeśli jest to szczaw o dużych niestrzałkowatych liściach, także może wchodzić w grę kilka gatunków, np. szczaw tępolistny <i>R. obtusifolius</i> i szczaw kędzierzawy <i>R. crispus</i>

szczyrbak/szczerbacz/ /scyrbok	ostrożen łąkowy <i>Cirsium rivulare</i> , rzadziej ostrożen warzywny <i>C. oleraceum</i> , być może też inne gatunki <i>Cirsium</i> o miękkich liściach; cykoria podróżnik <i>Cichorium intybus</i> ; na Ukrainie zanotowano też na określenie barszczu zwyczajnego (Kobiv 2004)
tatarak	zwykle oznacza tatarak <i>Acorus calamus</i> , może wtórnie oznaczać inne rośliny szuwarowe, np. pałkę <i>Typha</i> spp.
wołowe oczy, wole oczy itp.	nazwa różnych roślin o wyrazistych kwiatach, np. pełnik europejski <i>Trollius europaeus</i> , kniec błotna <i>Caltha palustris</i> , aster gawędka <i>Aster amellus</i> , złocień zwyczajny <i>Leucanthemum vulgare</i> , rumian polny <i>Anthemis arvensis</i> , rumian barwierski <i>Anthemis tinctoria</i> i inne „rumiankopodobne” gatunki (Moraczewski, Nowak 2004; Moraczewski i in. 2008), także: przetacznik ożankowy <i>Veronica chamaedrys</i> (obserwacje własne)
zajęcza kapusta	zwykle odnosi się do szczawika zajęczego <i>Oxalis acetosella</i> , może też odnosić się do obcych innych szczawików, szczególnie szczawika żółtego <i>O. stricta</i> , szczawiu <i>Rumex</i> spp. oraz rozchodnika wielkiego <i>Sedum telephium</i>

Ostrożeń polny — *Cirsium arvense*Ostrożeń warzywny — *Cirsium oleraceum*

Tabela 2. Przykłady omyłek i nieścisłości botanicznych w pracach etnograficznych

Źródło	Nazwa ludowa podana w pracy	Nazwa naukowa podana w pracy (jeśli występuje)	Prawidłowa nazwa naukowa	Uwagi dodatkowe
Tylkowa 1989: 122	moiczki	mlecz zwyczajny (<i>Sonchus oleraceus</i>)	mniszek (<i>Taraxacum</i> spp.)	
Kopacz 1976: 203	mlec	mlecz polny (<i>Sonchus arvensis</i>)	mniszek (<i>Taraxacum</i> spp.)	nastąpiło utożsamienie nazwy ludowej z nazwą botaniczną w kluczu
Tylkowa 1989: 54	macierzonka	macierzanka (<i>Thymus serpyllum</i>)	macierzanka zwyczajna (<i>Thymus pulegioides</i>)	<i>Thymus serpyllum</i> w Karpatach w ogóle nie występuje, powszechnie użytkowano natomiast <i>T. pulegioides</i>
Ruszel 2004: 227	macierzanka	macierzanka (<i>Thymus serpyllum</i>)	macierzanka (<i>Thymus</i> spp.)	na północnej Rzeszowszczyźnie występują dwa gatunki macierzanki, a na południe od Rzeszowa jedynie <i>T. pulegioides</i>
Szot-Radziszewska 2005: 149	macierzanka	macierzanka piaskowa (<i>Thymus serpyllum</i>)	macierzanka (<i>Thymus</i> spp.)	na Kielecczyźnie występuje kilka gatunków macierzanki
Janicka-Krzywda 2004: 14	dziewięciś	dziewięciś (<i>Carlina vulgaris</i>)	dziewięciś bezłodygowy (<i>Carlina acaulis</i>)	
Kopacz 1976: 203	dziewięcioł	dziewięciś pospolity (<i>Carlina vulgaris</i>)	dziewięciś bezłodygowy (<i>Carlina acaulis</i>)	
Szot-Radziszewska 2005: 152	oset	<i>Carduus</i>	<i>Cirsium</i> lub <i>Carduus</i>	w prawie wszystkich znanych wypadkach ludowa nazwa <i>oset</i> jest stosowana do rodzaju <i>Cirsium</i>
Bohdanowicz 1996: 10, 11	oset	<i>Carduus</i>	<i>Cirsium</i>	wszystkie przypadki pokarmowego użytkowania ostów dotyczą rodzaju <i>Cirsium</i>
Maurizio 1926: 81	szezerbak	cykorja podróżnik (<i>Cichorium intybus</i>)	ostrożeń łąkowy (<i>Cirsium rivulare</i>)	autor cytował pracę Eljasza-Radzikowskiego (1897: 253), a roślinę oznaczył po nazwie ludowej (właściwie <i>scérbok</i>); opis i sposób użytkowania wskazuje na ostrożeń

Tylkowa 1989: 125	ślóz	ślóz ogrodowy (<i>Mahva alcea</i>)	ślóz ogrodowy (<i>Alcea rosea</i>)	<i>Mahva alcea</i> to nazwa łacińska dzikiego ślazu zygmarka
Szot-Radziszewska 2005: 150	mak	mak polny (<i>Papaver rhoeas</i>)	mak lekarski (<i>Papaver somniferum</i>)	większość informacji pod hasłem mak pol- ny (oprócz ostatniej) dotyczy maku lekar- skiego
Tylkowa 1989: 123	cimie, ożyny, czernice, ożyny, ostrężyny	ostrężnica, jeżyna (<i>Rubus plicatus</i>)	jeżyna (<i>Rubus</i> subgenus <i>Rubus</i> spp.)	autorka arbitralnie podała tylko jeden z ga- tunków jeżyn i to nie najczęstszy w oma- wianym terenie
Ruszel 2004: 151		jeżyna fałdowana (<i>Rubus plicatus</i>)	jeżyna (<i>Rubus</i> subgenus <i>Rubus</i> spp.)	j.w.
Ruszel 2004: 219	lipa	lipa (<i>Tilia cordata</i>)	lipa drobnolistna (<i>Tilia cordata</i>) i lipa szerokolistna (<i>Tilia platyphyllos</i>)	nie można utożsamiać nazwy lipa jedynie z jednym z dwóch gatunków lipy pospoli- tej na południu Polski
Szot-Radziszewska 2005: 155	grzmotnik	przywrotnik pasterski (<i>Alchemilla monticola</i>)	przywrotnik (<i>Alchemilla</i> sp.)	rodzaj ten jest trudny w klasyfikacji, na Kielecczyźnie występuje kilka podobnych gatunków
Szot-Radziszewska 2005: 159	szalwia	szalwia łąkowa (<i>Salvia pratensis</i>)	szalwia lekarska (<i>Salvia officinalis</i>)	
Ruszel 2004: 173	kurdybanek	kminek zwyczajny (<i>Carum carvi</i>)	bluszczuk kurdybanek (<i>Glechoma hederacea</i>)	
Ruszel 2004: 395	koński szczaw	szczaw lancetowaty (<i>Rumex hydrolapathum</i>)	szczaw (<i>Rumex</i> spp.) – różne ga- tunki o dużych liściach, nie-strzał- kowatych	szczawiem końskim na Rzeszowszczyźnie nazywa się zwykle nie tylko <i>R. hydrola- pathum</i> , ale też <i>R. obtusifolius</i> , <i>R. congl- omeratus</i> i <i>R. crispus</i>
Gajkowska 1947: 41	lebioda	<i>Atriplex hortense</i>	komosa biała (<i>Chenopodium al- bum</i>) oraz może inne gatunki z ro- dzajów <i>Chenopodium</i> i <i>Atriplex</i>	

Dziękuję doktorowi Ireneuszowi Moraczewskiemu za cenne informacje na temat nazewnictwa roślin polskich.

Słowa kluczowe: etnobotanika, taksonomia ludowa, nazwy roślin

BIBLIOGRAFIA

- Alexiades M. (red.)
1996 *Guidelines for Ethnobotanical Research: A Field Manual*, New York: New York Botanical Garden.
- Bartnicka-Dąbkowska B.
1964 *Polskie ludowe nazwy grzybów*, „Prace Językoznawcze” 42, s. 1-142.
- Berlin B.
1992 *Ethnobiological Classification — Principles of Categorization of Plants and Animals in Traditional Societies*, Princeton: Princeton University Press.
- Bohdanowicz J.
1996 *Pożywienie. Zbieractwo — żywienie głodowe*, w: E. Pietraszek, J. Bohdanowicz (red.), *Pożywienie i sprzęty z nim związane*, Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego, t. 3, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, s. 10-21.
- Borza A.
1968 *Dictionar etnobotanic cumprizînd denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România*, Bukareszt: Editura Acedemiei Republicii Socialiste România.
- Buchowski M. (red.)
1993 *Amerykańska antropologia kognitywna*, Warszawa: Instytut Kultury.
- Butură V.
1979 *Enciclopedie de etnobotanică românească*, Bukareszt: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Červenka M. i in.
1988 *Świat roślin, skal i minerałów*, przeł. E. Siatkowska, A. Kaszak, Warszawa: PZWRiL.
- Cunningham A.B.
2001 *Applied Ethnobotany: People, Wild Plant Use and Conservation*, London: Earthscan Publications.
- Duszeńko-Król E., Libera Z.
2005 *Rośliny lecznicze (nazwy występujące w układzie gniazdowym)*, w: Cz. Robotycki, W. Babik (red.), *Układ gniazdowy terminów i słownik słów kluczowych wybranych kategorii kultury. Medycyna ludowa*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 121-135.
- Eljasz-Radzikowski S.
1897 *Polscy górale tatrzańscy*, „Lud” 3, s. 225-272.

- Gajek J. (red.)
1981 *Polski Atlas Etnograficzny*, zeszyt 6, Warszawa: Polska Akademia Nauk, Instytut Historii Kultury Materialnej.
- Gajkowska O.
1947 *Kultura ludowa okolic Hor i Potylicza*, „Prace i Materiały Etnograficzne” 6, s. 38-76.
- Janicka-Krzywdą U.
2004 *Podstawowe produkty używane do przygotowania pożywienia*, w: J. Kociołek (red.), *Kalendarz 2004 — z informacjami, co się dawniej jadło i piło i z czego się pod Babią Górą strawę robiło oraz z przepisami kulinarnymi dawnymi i nowszymi*, Zawoja: Stowarzyszenie Gmin Babiogórskich, s. 10-14.
- Jostowa W.
1954 *Tradycyjne pożywienie ludności Podhala*, „Lud” 41, s. 703-727.
- Klepacki P.
2007 *Etnobotanika w Polsce — przeszłość i teraźniejszość*, „Analecta — Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 16: 1-2, s. 191-245.
- Kobiv Y.
2004 *Slovník ukrajinšких наукових назв судинних рослин*, Kiïv: Naukova Dumka.
- Köhler P.
1993 *Ankieta Józefa Rostańskiego z 1883 roku dotycząca ludowego nazewnictwa i użytkowania roślin w Polsce*, „Analecta — Studia i Materiały z Dziejów Nauki”, 2: 2, s. 87-119.
1996 *Zielnik Seweryna Udzieli — dokumentacja pracy Rośliny w wierzeniach ludu krakowskiego*, „Lud” 80, s. 179-186.
- Kołodziejska-Degórska I.
2008 *Z czego „uwarić herbatę”? Dzikie rośliny jadalne w polskich wsiach na południowej Bukowinie (Rumunia)*, w: Ł. Łuczaj (red.), *Materiały z konferencji „Dzikie rośliny jadalne — zapomniany potencjał przyrody”, Przemysł-Bolestraszyce 13 września 2007 r.*, Bolestraszyce: Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszcach, s. 219-226.
- Kopacz M.
1976 *Prymitywne sposoby zdobywania żywności w Jurgowie na polskim Spiszu pod koniec XIX i w XX wieku*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie” 6, s. 197-212.
- Libera Z., Paluch A.
1993 *Lasowiacki zielnik*, Varia Kolbuszowskie 2, Kolbuszowa: Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy w Kolbuszowej.
- Łuczaj Ł.
2008a *Archival Data on Wild Food Plants Eaten in Poland in 1948*, „Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine” 4: 4, www.ethnobiomed.com/content/4/1/4.
2008b *Zapomniane dzikie rośliny jadalne polskich Karpat: czyściec błotny (Stachys palustris), paprotka zwyczajna (Polypodium vulgare), bluszcz kurdybanek (Glechoma hederacea) i ostrożeń ląkowy (Cirsium rivulare)*, w: Ł. Łuczaj (red.), *Materiały z konferencji „Dzikie rośliny jadalne — zapomniany potencjał przyrody”, Przemysł-Bolestraszyce 13 września 2007 r.*

- Bolestraszyce: Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszcach, s. 183-199.
- 2008c *Dziko rosnące rośliny jadalne w ankiecie Józefa Rostańskiego z roku 1883*, „Wiadomości Botaniczne” 52: 1/2, s. 39-50.
- Łuczaj Ł., Szymański W.M.
- 2007 *Wild Vascular Plants Gathered for Consumption in the Polish Countryside: a Review*, „Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine” 3: 17, <http://ethnobiomed.com/content/3/1/17>.
- Martin G.J.
- 1995 *Ethnobotany. A Methods Manual*, London: Chapman & Hall.
- Marzell H.
- 1943-1979 *Wörterbuch der Deutschen Pflanzennamen*, 5 tomów (reprint 2002), Köln: Parkland Verlag.
- Maurizio A.
- 1926 *Pożywienie roślinne w rozwoju dziejowym*, Warszawa: Kasa Mianowskiego.
- Mirek Z. i in. (red.)
- 2002 *Flowering Plants and Pteridophytes of Poland. A Checklist. Krytyczna lista roślin kwiatowych i paprotników Polski*, Kraków: Instytut Botaniki Polskiej Akademii Nauk.
- Moraczewski I.R., Nowak K.A.
- 2004 *Statystyczna analiza polskiego nazewnictwa roślin*, w: *53 Zjazd Polskiego Towarzystwa Botanicznego, Toruń — Bydgoszcz, 6-11 września 2004. Przyroda Polski w europejskim dziedzictwie kultury. Streszczenia referatów i plakatów*, Bydgoszcz, Toruń: Polskie Towarzystwo Botaniczne, s. 82-83.
- Moraczewski I.R. i in.
- 2008 *Flora ojczysta. System identyfikacji roślin i atlas*, CD-ROM, Bydgoszcz: Wydawnictwo Cortex Nova, www.cortexnova.com.
- Moszyński K.
- 1929 *Kultura ludowa Słowian*, t. 1, *Kultura materialna*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Oklejewicz K., Łuczaj Ł.
- 2008 *Ludowe nazewnictwo i klasyfikacja rodzaju Rubus (malina i jeżyna) w Polsce*, w: Ł. Łuczaj (red.), *Materiały z konferencji „Dziko rosnące rośliny jadalne — zapomniany potencjał przyrody”*, Przemysł-Bolestraszyce 13 września 2007 r., Bolestraszyce: Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszcach, s. 201-218.
- Paluch A.
- 1984 *Świat roślin w tradycyjnych praktykach leczniczych wsi polskiej*, Acta Universitatis Wratislaviensis, vol. 752, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Penkala-Gawęcka D.
- 1995 *Medycyna. Słownik*, w: Cz. Robotycki (red.), *Układ słów kluczowych dla bazy danych o źródłach etnograficznych (kultura ludowa Karpat polskich)*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 107-138.
- Piekło S.
- 1971 *Gospodarka przyswajająca we wsi Brenna, powiat Cieszyn, w latach 1945-1970*, praca magisterska, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej

- Uniwersytetu Jagiellońskiego, Pracownia Dokumentacji i Informacji Etnograficznej IEiAK UJ, nr inw. 94.
- Pirożnikow E.
2008 *Tradycyjne użytkowania dziko rosnących roślin leczniczych i pokarmowych we wschodniej części Podlasia*. w: A. Górniak, B. Poskrobko (red.), *Park krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej w systemie ochrony przyrody i edukacji środowiskowej. Materiały konferencji „Parki krajobrazowe w I połowie XXI wieku — edukacja ekologiczna wczoraj i dziś na przykładzie Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej” 27-28 maja 2008 r.*, Supraśl: Park Krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej, s. 64-79.
- Rostański J.
1885 *Kucmerka*, „Niwa”, 14: 27, s. 95-105.
1888 *Krajowe warzywo ze Stachys palustris L.*, „Wszechświat” 7: 6, s. 84-86.
- Ruszel K.
2004 *Leksykon kultury ludowej w Rzeszowskiem*, Rzeszów: Muzeum Okręgowe w Rzeszowie.
- Stace C.A.
1991 *New Flora of the British Isles*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sulisz J.
1906 *Zapiski etnograficzne z Ropczyc*, „Lud” 12, s. 57-81.
- Szafer W., Kulczyński S., Pawłowski B.
1953 *Rośliny polskie — klucz*, Warszawa: PWN.
- Szot-Radziszewska E.
2005 *Sekrety ziół. Wiedza ludowa, magia, obrzędy, leczenie*, Warszawa: Trio.
- Tardío J., Pardo de Santayana M., Morales R.
2006 *Ethnobotanical Review of Wild Edible Plants in Spain*, „Botanical Journal of the Linnean Society” 152, s. 27-72.
- Tutin T.G. i in.
1964-1980 *Flora Europaea*, vol. 1-5, Cambridge, London: The University Press.
- Tylkowa D.
1988 *Medycyna ludowa w kulturze wsi Karpat Polskich*, Wrocław: Ossolineum.
- Wajda-Adamczykowa L.
1989 *Polskie nazwy drzew*, „Prace Językoznawcze” 121, s. 1-108.
- Zajac A., Zajac M. (red.)
2001 *Atlas rozmieszczenia roślin naczyniowych w Polsce*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Zieliński J.
2004 *The genus Rubus (Rosaceae) in Poland*. „Polish Botanical Studies” 16, s.1-300.

Łukasz Łuczaj

TAXONOMIC ISSUES IN POLISH ETHNOBOTANICAL STUDIES

(Summary)

The aim of the article is to discuss possible problems faced by researchers studying the traditional use of plants in Poland. One of the main issues is the discrepancy between the folk taxonomy and Polish scientific names. It is often the case that a Polish scientific name assigned arbitrarily to a certain genus was actually extensively used by common people to name different genera. Sometimes the confusion is caused by the different meaning of certain folk names in different parts of Poland. The paper also discusses which Latin names should be given to folk generics that refer to one or a few botanical species (e.g. *lipa* — linden), whether they should be labelled with only the scientific generics (*Tilia* sp.) or with the most commonly used botanical species (*Tilia cordata*), or whether they should be given a more detailed description („mainly *Tilia cordata* and possibly *T. platyphyllos*”).

In this article botanical mistakes in Polish ethnographic studies are discussed and a list of the most confusing taxa is given. Besides, the author lists a few taxa often omitted or not properly recognised in ethnographic studies.

The author suggests some ways to improve the quality of ethnobotanical research. These are: the use of specimens, recording informant consensus, interviewing informants in the field (in the plants' habitat), and cross-checking the gathered material (herbarium specimens, plant photos and names) with a plant taxonomy specialist.

Key words: ethnobotanics, folk taxonomy, plant names